

ISLOM BANKLARIDA QARZGA ASOSLANGAN MOLIYALASHTIRISH VOSITALARI ISHLASH MEXANIZMI, KAMCHILIKLAR, MAVJUD RISKLAR

O'rinboyev Abduvohid Yusufjon ogli

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti talabasi

Hamkorbank ATB

Annotatsiya. Ushbu maqolada Islom banklarida qarzga asoslangan moliyalashtirish vositalari ishlash mexanizmi, kamchiliklar, mavjud risklar asosiy xususiyatlari va uning banklar tavakkalchiligi va barqarorligiga ta'siri qisqacha tushuntiriladi. Islom banking kapital nisbati asosida belgilanadi.

Kalit so'zlar: Islom bank, mexanizm, kamchiliklar, risklar, islom moliyasi, kredit riski, barqarorlik, to'lovga layoqatsizlik, renta-seeking.

Iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda iqtisodiy ta'lim tarbiyaning tarixiy ildizlari islom dini qoidalari, buyuk ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan o'lmas asarlar bizga bebaho manba bo'lib xizmat qiladi. Islom ta'limotidagi iqtisodiy g'oyalarning bayon etilishi, muqaddas kitob Qur'oni Karimda kishilik jamiyatining faoliyat turlaridan biri iqtisodiyot sohasidagi munosabatlar muhim o'rin tutadi. Chunki, iqtisodiy munosabatlarda insonlarning asosiy fe'l atvorlari namoyon bo'ladi. Qur'oni Karim insonlarga ilohiy farmoyish sifatida zamindagi barcha insonlar tengligi aytiladi.

Islomiy moliya tarmog'i bugungi kunda jahonda jadal rivojlanib borayotgan va innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini o'zida jamlagan sohalardan biri hisoblanadi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, islomiy moliya muassasalari yalpi aktivlari miqdori 2,5 trillion AQSH dollarini tashkil etadi va yiliga 15-20% ga o'sib bormoqda. Aholisining asosiy qismi musulmonlardan iborat bo'lgan davlatlar uchun ushbu tarmoqni rivojlantirish, ayniqsa, dolzarb hisoblanadi.

Shuni aytib o'tish joizki, musulmon davlatlarida faoliyat olib borayotgan islomiy moliyalashtirishga asoslangan mavjud banklar, investisiya fondlari va kompaniyalar mablag'larini O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiy sektorni qo'llab quvvatlash maqsadida jalb etish ayni muddaodir. Buning uchun albatta milliy bank tizimiga yangicha yondashuv bo'lishi lozim, ya'ni an'anaviy moliyalashtirish mexanizmlari bilan bir qatorda sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish masalasi tadqiq etilishi muhim va dolzarb hisoblanadi. Xalqaro Islom moliya bozori tashkil etildi. Islom Moliya Institutlari uchun Buxgalteriya Hisobi va Auditi Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi, Islom Moliya Xizmatlari Kengashi va Xalqaro Islom Reyting Agentligi kabi tashkilotlar ham shu paytga kelib o'z faoliyatlarini boshlashdi.

Mamlakatimiz aholisining 90 foizidan yuqori qismi Islom diniga e'tiqod qilishi va e'tiqodi tufayli 15-20 foizga yaqin aholi an'anaviy kreditlash tizimidan

foydalanmayotganini hisobga olsak, muqobil kreditlash tizimi orqali mazkur qatlam to'liq qamrab olinishi mumkin.

Islomiy moliya shariat tamoyillariga asoslangan bo'lib, riboni to'lash yoki olishni taqiqlaydi. Ribo pul qarz berishda qaytariladigan ortiqcha miqdorni bildiradi. Bunday kreditlashning islom terminologiyasi "Qard al-Hasan"dir. Qizig'i shundaki, shariat pulning vaqt qiymatini tan oladi, chunki islom qoidalariga ko'ra to'lovni kechiktirish asosida sotiladigan tovarning narxi uning hozirgi qiymatidan farq qilishi mumkin. Foiz pulning vaqt qiymatini aks ettiradi va foiz stavkasi vaqt bo'yicha ayirboshlash kursidir. Shariat biznesga bo'lgan qiziqishni tan olgan bo'lsa-da, u kredit berishdagi foizlarni taqiqlaydi

Islomiy moliya operatsiyalar bo'yicha islom qoidalari, Figh al-Muamalat asosida rivojlandi va asosan quyidagilarga bo'linishi mumkin:

1) Qarzga asoslangan moliyalashtirish: moliyachi asosiy aktivlarni sotib oladi yoki quradi yoki sotib oladi, keyin esa u sotiladi. mijoz. Sotish kechiktirilgan to'lov asosida bir yoki bir nechta bo'lib to'lash bilan amalga oshiriladi.

2) Lizingga asoslangan moliyalashtirish: moliyachi asosiy aktivlarni sotib oladi yoki quradi yoki sotib oladi va keyin uni mijozga ijaraga beradi. Ijara muddati tugagandan so'ng (yoki ijaraga mutanosib ravishda) egalik huquqi to'liq yoki qisman mijozga o'tadi.

3) PLS moliyalashtirish: moliyachi mijozning sherigi va amalga oshirilgan foyda yoki zarar oldindan kelishilgan nisbatlarga muvofiq taqsimlanadi. Birinchi ikkita islomiy moliyalashtirish usullari birgalikda notijorat va zararlarni taqsimlash "Non-PLS" deb nomlanadi. Shariatda ribadagi cheklovlardan tashqari, e'tiborga olinishi kerak bo'lgan boshqa taqiqlar ham mavjud. Masalan, shariatga ko'ra, barcha shartnomalar haddan tashqari noaniqlikdan xoli bo'lishi kerak "G'arar" shuning uchun yuqorida aytib o'tilganidek, islom moliya institutlari moliyaviy derivativlarni va boshqa turdagi shartnomalarni (jumladan, sug'urta polislarining turli shakllarini) qo'llashda ba'zi cheklovlarga duch kelishadi.

Musulmon davlatlaridagi mavjud islomiy moliyalashtirishga asoslangan banklar, investitsiya fondlari va kompaniyalarning mablag'larini yurtimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash maqsadida jalb etish ayni muddaodir. Buning uchun, albatta, mamlakatimiz bank tizimiga yangicha yondashuv bilan nazar solmoq lozim. Ya'ni, an'anaviy moliyalashtirish mexanizmlari bilan bir qatorda sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini ham joriy etish muhim hisoblanadi.

Keyinchalik, Islom Banklari va Moliya Muassasalari Umumiy Kengashi va Islom Moliya Muassasalari uchun Arbitraj va Murosa Markazi va boshqa ko'plab tashkilotlar tashkil etildi. Yuqoridagi muassasalarni tashkil etishdan asosiy maqsad, Islom moliyasi sanoatini samarali nazorat qilish, shaffoflik va bozor tartiblarini joriy qilish orqali qonuniy asosga ega, mustahkam va barqaror tizimni shakllantirish, boshqarish va tartibga solish edi. Shuningdek, ular Islom moliya muassasalarining nafaqat Shariat tamoyillariga va ichki qonunchilik talablariga mos kelishini, balki Shariat tamoyillariga zid bo'lmagan jahon andozalariga ham

muvofiq ishlashini ta'minlashga harakat qildilar. Yuqorida qayd etilgan muassasalardan tashqari, Islom banki xizmatlarini taklif etuvchi bir qancha dunyoga mashhur xalqaro an'anaviy banklar ham mavjud, jumladan, Chase Manhattan, Citibank, HSBC, Union Bank of Switzerland (UBS), BNP-Paribas, Standard Chartered va boshqa banklar. Islom moliyasi sifatida tashil etilayotga moliya tashkilotlari islom moliyasi shartnomalari orqali amalga oshiriladi. Islomda shartnoma Shariatga zid bo'lmagan taqdirdagina qonuniy hisoblanishi mumkin. Islom moliyasi shartnomalari Islom sivilizasiyasi davomida Shariat doirasida va jamiyat talablari asosida rivojlanib keldi. Arabiston yarim orolidagi arablar Islom dini kelishidan oldin ham o'z moliyaviy ehtiyojlarini qondirish uchun bir necha turdagi shartnomalardan foydalanib kelishgan. Islom kelgandan keyin ham bu shartnomalar butunlay bekor qilinmadi, balki ularning mavzusi (predmeti) va amaliyotlariga e'tibor qaratildi. Chunki, savdo va moliya amaliyotlari Islom dinining ajralmas bir qismi hisoblanadi. Shu tariqa, Ribo unsuri mavjud deb topilgan har qanday shartnoma harom deb topildi va bekor qilindi. Shariatga to'g'ri kelmaydigan, lekin o'zgartirilishi mumkin bo'lgan bir qancha shartnomalar o'zgartirildi, bir-biriga zid bo'lgan tarkibiy qismlar olib tashlandi va shar'iy jihatdan to'g'ri holatga keltirildi. Islom dini (muayyan cheklovlarni nazarda tutgan xolda) qarzni taqiqlamaydi, ammo inson sha'nini toptaydigan qarzga botib yashash madaniyatini ta'qiqlaydi. Islom shuningdek, tadbirkorlik ortidan keladigan shaxsiy manfaatni tabiiyki taqiqlamaydi, balki xudbinlik, ochko'zlik va qing'ir yo'l bilan ortirish kabi hayvoniy sifatlarni taqiqlaydi. Shu bilan birga islom banki va an'anaviy bankning bir biridan farqlarini ko'rib chiqamiz. Ikki turdagi bank (ya'ni islom banki va an'anaviy bank) tizimi mavjud bo'lgan bir davlatda bir korxonaga an'anaviy tijorat bankidan kredit oladi. Yarim yildan so'ng esa ushbu korxonaga islom banki bilan "murobaxa" bitimi imzolaydi.

Ammo korxonaning faoliyati yaxshi yurmay qoladi. An'anaviy bank krediti bo'yicha ham, islom banki "murobaxa" bitimi bo'yicha ham to'lov muddatlari yetib keladi. Korxonaning hozirgi xolida esa ularni to'la olmaydi. Mana endi voqeaning eng «qiziq» joyiga keldik: an'anaviy bank, olingan kredit miqdoridan ham katta bo'lgan jarima va penyalarni qo'shib hisoblaydi (bunda kredit qaytarilmagan har bir kun uchun hisoblangan penya, kredit uchun belgilangan foizdan ancha yuqori bo'ladi).

Shunday ekan, islom bank tizimi tavakkalchilikni o'z zimmasiga olishi, lekin uni samarali boshqarishi kerak degan. Shunday qilib, Said-Jeneni, Rey, Safari va Iravani fikriga ko'ra, islom moliya institutlarining tarmoq va/yoki to'g'ridan-to'g'ri qulashini oldini olish uchun risklarni to'g'ri baholash va samarali boshqarish kerak. Ammo shuni esda tutish kerakki, islom bankiga maqbul sarmoya faqat xavf bilan tahdid soladigan narsadir. Shunday ekan tavakkalchilik tabiati ularning operatsiyalarida ishtirok etadi, bu ularning moliyaviy faoliyatini klassik bankdan sifat jihatidan farq qiladi. Basov va Bhatti fikriga ko'ra, xavf - bu ko'zda tutilgan yoki bo'lmagan harakat yoki harakatsizlik natijasida qimmatli narsaning potentsial daromad yoki yo'qolishi. Shu sababli, xavf potentsial, oldindan aytib bo'lmaydigan

va nazorat qilib bo'lmaydigan natijalarni keltirib chiqaradigan noaniqliklar bilan ataylab o'zaro ta'sir qilish sifatida talqin etiladi.

Islom banki, Oz, Ali, Hoher va Rosman tomonidan tushuntirilganidek, har qanday boshqa investitsiya va tijorat korxonalarini kabi, ko'plab risklarga duchor bo'ladi, ularning ba'zilari bank tizimiga xosdir. Duglas fikricha, risklarni boshqarish - bu qiymat yaratish orqali tavakkalchilikni bank foydasiga aylantirish, noaniqlik va tavakkalchilikdan eng samarali foydalanish siyosatini yuritishdir. Shuning uchun, jarayon sifatida u aniqlash, o'lchash, monitoring va boshqarishni o'z ichiga oladi. Garchi tizim sifatida u bankning barcha manfaatdor tomonlarini o'zida mujassam etgan bo'lsa-da, ularning risklarni boshqarishning samarali tizimini yaratishdagi tegishli rolini ko'rsatadi.

O'zbekiston aholisining 90 foizi musulmonlar, amal qiluvchi va fiqh (islom huquqshunosligi) qoidalarini yaxshi biladiganini hisobga olsak, bu turdagi moliyalashtirish talabga ega bo'ladi. Hozirgi vaqtda dinning barcha me'yorlariga javob beradigan moliyalashtirish mexanizmining yo'qligi tadbirkorlik va aholining moliyaviy-iqtisodiy faolligini susaytirmoqda. Biznesning aksariyati banklar bilan ishlamaydi, ya'ni ular, masalan, kreditlash kabi bank xizmatlaridan foydalanmaydi.

Bank uchun ham, uning omonatchilari uchun ham tavakkalchilik masalasi mavjud, chunki barcha islom banki loyihalari garovni olish imkoniyatiga ega emas. Butun loyihani muvaffaqiyatsiz bajarmaslik uchun juda yuqori sifatli risklarni boshqarish tizimini yaratish kerak bo'ladi albatta, asosiy rolni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash o'ynaydi, ularsiz kirish va islomiy moliya tizimini shakllantirish sekin sur'atlar bilan, faqat ayrim vositalar va mahsulotlarni joriy etish bilan birga amalga oshiriladi.

Islom banklarida risklarni boshqarish bo'yicha ba'zi amaliyotlar mavjud bo'lsa-da, islom banklarida tizimli risklarni boshqarish madaniyatini joriy etish zarurati mavjud. Ushbu madaniyatni singdirishning bir usuli - bu qandaydir ichki reyting tizimini boshlashdir. Xususan, riskni barcha aktivlarni alohida hisobga olgan holda tortish kerak. Bunday tizimni ishga tushirish risklarni boshqarish tizimidagi bo'shliqlarni to'ldirishda va shuning uchun regulyatorlar va tashqi reyting agentliklari tomonidan ularning kredit reytingini yaxshilashda foydali bo'lishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar

1. Abdul-Majid, M., Saal, D.S. va Battisti, G. (2010) Islom va an'anaviy bank ishida samaradorlik: Xalqaro taqqoslash, mahsuldorlikni tahlil qilish jurnali 34, 25-43.
2. Ahmadjonov, A Abdullayev, M Mamayusupov, O Umarjonov. (2021). Raqamli iqtisodiyotda boshqaruv muammolari. Science and Education, 2(10), 636-642.
3. AA, Mulaydinov Farkhod Muratovich. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI VA AMALIY AHAMIYATI. AXEOPOT-KOMMYHHKAIQH£ TEXHOnOFH^nAPH BA TE.ΠEKOMMYHHKAIQH£.ïïAPHHHΓ 3AMOHABHH ...

4. A Abdullaev. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT - KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, uning ...
5. Akhmadjonov, A Abdullayev, A Abdupattayev, M Sultonov. (2021). ISLAMIC BANKING MANAGEMENT, ASSETS AND LIBILITIES. Scientific progress, 2 (6), 1525-1532.